

Крај једне хуманистике цивилизације

HELENISM, The History of a civilization, by Arnold Toynbee, London, Oxford University Press, IX + 255.

Ми смо заиста врло мало обавештени о оним временима када се Црква коначно као Божанска установа утврдила међу људима. Истина, о томе постоје добри веродостојни документи, али у разговорима које данас водимо веома мало обраћамо пажњу на та документа или сведочења о човеку и његовим потребама у времену појаве хришћанства. Циљ нам је овде да укажемо на то да је за боље данашње разумевање Цркве, и њене функције у друштву, потребно обратити далеко већу пажњу на оно психолошко или културно поднебље из којег се развијала Црква и које је дефинитивно нестало са коначним учвршћењем или победом Цркве.

Због тога смо и изабрали ово дело, једну познату расправу о хеленистичком друштву, од познатог професора и филозофа историје А. Тојнбија. Ова расправа је на неки начин постала поново актуелна у овим нашим годинама, па је поново прештампана, а написана је и први пут обављена још 1914. Професор Тојнби је поново објављује, у једној новој верзији, после једног богатог искуства и рада на његовој монументалној *Студији историје*.

Студија је од посебне важности и за нас, јер крај хеленистичке хуманистичке цивилизације значи и почетак прве хришћанске државе, коју ми популарно називамо још и Византијом, а која је била, као што добро знамо, од пресудног значаја до данашњег дана и за наш развој и културу уопште. Кроз дифузију ове „византијске цивилизације, као што знамо, појављује се наш модерни свет,

свет „западно европске цивилизације”.

Наслов ове студије коју желимо да прикажемо наговештава историју једне цивилизације, њеног човека и његовог поднебља, коју је човек створио у напору да задовољи своје духовне и материјалне потребе. Посебан акценат је у овој новој студији анализе хеленског друштва дат на питању хуманизма. Због тога ћемо обратити и ми нашу пажњу овом питању.

Занимљив је мото ове студије, који је несумњиво и све што се жели у њој да каже; један је из Софоклове Антигоне: „Пун је сила свет али ништа од човека јаче није”, и други из Јеванђеља: „... стоји написано, Господу Богу својему поклањај се и њему јединоме служи” (Мат. IV, 10; Лук. IV; V књ. Мој. VI. 13.) Заиста, ови цитати изврсно илуструју садржај и закључак расправе: хуманизам значи човекообожавање, а историја хеленског друштва је драгоценост и искључиво о неуспеху овог хуманизма.

Цивилизација о којој је овде реч настала је крајем другог миленијума пре Христовог рођења, и трајала је све до седмог века хришћанске ере, или до времена док Црква није скоро потпуно учврстила своје учење обликујући га у догму. Ова се цивилизација прво појавила на обалама Јеџејског мора, онда се проширила по обалама Црног мора и Медитерана, па преко копна допрла источно до централне Азије, а западно до обала Атланског океана, Северне Африке и Европе, укључујући и један део острва Британије. Тојнби употребљава реч „хеленски” или „хеленизам”, а

не „грчки“ или „Грчка“, како сам каже, јер „Грчка“ је име земље која се налази на једном полуострву Европе, која се ту налазила још пре појаве хеленске цивилизације, а налази се и данас ту, а док је хеленска цивилизација већ давно изчезла. Миноска цивилизација је постала у данашњој Грчкој пре него се појавила хеленска, а византијска је дошла на исто место, пошто је хеленска изчезла. Било је племена која су говорила грчки а нису припадала хеленском друштву, а исто тако било је народа, као што је римски, а који нису говорили грчки, мада су усвојили ову цивилизацију.

Оно што је карактеристично за ову цивилизацију, а на шта на првом месту морамо да обратимо пажњу, јесте институција „града-државе“, која као институција није нешто специфично хеленско, али ипак у хеленској цивилизацији ова институција је је израз једног посебног или карактеристичног схватања Универзума. То схватање налази свој најбољи израз у речима хеленског филозофа из V века, Протагоре,; „Човек је мерило свих ствари“. Ако би ове речи изразили данас језиком јеврејско-хришћанске и муслиманске традиције онда би истакли да је у хеленистичком схватању човек „Творац твари“, који је због тога и био обожаван уместо Бога.

Ово „човеко-обожавање“ није искључиво хеленска форма идолатрије, читамо у овој студији, њу налазимо у свим временима, и честа је карактеристика човекове религије. На неки начин доминира и данас, само ми то „јавно не признајемо“; али је нека врста ове религије присутна међу нама пошто смо ентузијастични обожаваоци човекове колективне снаге, а посебно његове снаге над природом кроз практичну примену наших научних открића. На свој начин су западни рационалисти из 18 века, или хуманисти из 15, такође били „обожаваоци човека“. Али никада ентузијазам обожавања човека није био толико јак, или толико снажно практикован, као што је то било у хеленизму.

У хеленизму налазимо на две врсте човекообожења: једно је обожавање колективне људске снаге, што се манифестује кроз „град-државу“, а друга врста јесте обожавање појединца, људи, који се појављују као „краљеви спасиоци“, и као такви се уздижу до обожавања, јер се у извесним историјским моментима по-

јављују као спасиоци. То су на пример: цивилизијански деспот, македонски краљ или римски император. Хелени никада нису успели да се ослободе овог хуманистичког обожавања човека. Јер када су изгубили веру у олимпијске богове, а ти богови су били копије људске природе, јер су били створени према слици човека, и то варварског, Хелени су тражили алтернативни објект обожавања. Нису га нашли све до краја хеленског друштва.

Хеленизам као цивилизација савремен је цивилизацијама које су се развијале у пределима дуж реке Нила, Тигра и Еуфрата, Инда и Жуте Реке. Али, је хелеско друштво млађе од свих ових цивилизација и успело је да дође до највишег успона у људском подухвату изградње цивилизације уз развој „града-државе“. Ова ин-

ције. — 1
— 4
— 2
— 3
— 5

Еволуција хеленског друштва иде институција је политичко јединство мањих заједница које изоловане једна од друге не би успеле да се одрже. Спарта је на пример настала удруживањем пет села. Слично је било и са Атином. Ова институција град-држава настаје, према Аристотелу, да би „живот био могућ и вредан живљења“. Град-држава је омогућила изванредан развој филозофије, поезије, еманципацију личности. С те тачке гледишта „град-држава“ је била вредна поштовања. Само оно што остаје велики и смртни грех овог друштва јесте то што је ова институција, град-држава, уместо да буде коришћења као средство, уздигнута до идола до обожења. Јер кроз еманципацију личности, вера у олимпијске богове губи своју привлачну снагу и хеленско друштво, пошто није успело да задовољи новонасталу потребу за религијом, отвара један вакуум који треба испунити новим садржајем. У њему се све више осећа потреба за једном универзалном религијом. Орфички култови, свештеници пророчанства у Делфију, Питагорин покрет, нису успели да задовоље ову потребу; као ни њихова наука, филозофија, уметност.

Истина Хелени су нашли у својим ратовима са Феничанима, Етрурцима, Персијанцима, подстрек за један јачи духовни развој. Градови-државе су биле приморане на кооперацију, при чему настаје једна еволуција идеалу „универзалне светске државе“. Захтев за једним космополитским друштвом, универзалном хеленском државом, постојао је све јачи. Изражавају га многи филозофи. Стварно

тај идеал почиње да реализује Александар Велики. У некој релативној форми овај се идеал реализује тек кроз Рим. Савременик Аристотела Хераклит Понтикус назива Рим у једној својој забелешци „хеленским прагом државом“. Рим је био потпуно обраћен хеленском начину живота, чији почетак обраћања пада уз развој хеленских колонија на Сицилији. Преко Рима, кроз његове ратове и победе, хеленско друштво постиже своју „екмену“. Августов мир био је највиши израз тог достигнућа. Овај римски император успоставио је један нов поредак у хеленској цивилизацији организовањем четири значајне институције. Прва, обожавање владара као спасиоца; друга, обожавање светске државе чије су саставне ћелије „прадови државе“; трећа, професионална армија, и четврто, професионална прабанска служба. Ниједна од ових установа није била потпуно нова творевина, али оно што их карактерише јесте то да им је овај римски император дао нов жар и увео их у рад на један посебан начин. Али и поред свега тога и Римска империја губи овоју стваралачку снагу кроз процесе своје сопствене унутрашње дезорганизације. Дух њеног стваралаштва се исцрпљује. Процес дезинтеграције је све јачи, али и потреба за једном универзално распрострањеном религијом бивао је у току тога процеса такође све јачи. Јер у овом периоду своје алоније у хеленском друштву су били свесни да су у немилости деструктивних снага које су се манифестовале како у самом друштву тако и у појединцима. То је и довело коначно до пада религије „човекообожења“, и овај вакум отворио је врата потреби једне нове духовне снаге. Чињени су разни покушаји, ништа није успевало да се та празнина попуни.

У Августово време свет хеленске цивилизације није био мучен ратовима и револуцијама, али је зато био мучен мором досаде, каже Тојнби. Због тога се и осећала потреба за једном заиста универзалном или истинитом религијом. Била је потребна једна нова духовна снага. Међу религијама које су се тада појавиле у борби за освајање хеленског друштва две су се посебно истакле, једна је била из Ирана а друга из Јудеје. Ове две религије су разбиле окове својих националних праница и понудиле своје духовне дарове. Митраизам као што знамо није успео, а хришћанство је коначно освојило душе хеленског света.

Оно што је основно било у учењу у хришћанској религији као ново, и што је освојило духове тога времена, јесте учење о отелотворењу Речи Божје, Сина Божијег, учење о равноправности свих народа и свих људи у оквиру једног очинства.

Хришћанство је релативно полако продирало у хеленско друштво. Оно је морало да води борбу са последњим остацима обожавања човека. Такође, било је ту у питању и само „обожење римске државе“ као светске државе, као што је била Римска империја. Хришћанство се и томе супроставило. Оно је и у том погледу имало своју привлачну снагу и због своје светске административне организације. Локалне хришћанске заједнице, црквене општине, биле су аутономне, али не и суверене. Биле су то ћелије једног тела, једне „универзалне Цркве“.

Негде, отприлике, око 40 година по распећу Христовом Римска империјална влада била је свесна да је хришћанство нешто више него једна обична јудејска секта. Према њему се морао заузети други став него тај који је био заузет према религији јудаизма. Јер религија јудаизма остаје да буде религија чији је главни интерес био да сачува идентитет јеврејске заједнице, док хришћанство постаје једна ненационална религија. Нетолерантност званичне Римске империјалне владе према хришћанству долазила је из чисто религиозног њеног става према установи државе. Установа „владара као спасиоца“ у Римској империји, или у схватању државе, оличена у римском императору, јавља се и као религија обожења саме државе као апсолутне установе Римске светске државе са својом религијом, која је у својој суштини била човекообожење, није имала довољно снаге да задовољи потребу грађанина хеленске цивилизације или Римске универзалне државе.

„У мори своје досаде, као последица свога хуманизма, чији су плодови били разарање и саме људске природе, или истинитог хуманизма, пред потребом истинског Спаситеља, хеленско друштво није испунило свој задатак и пало је“.

Због тога Тојнби поправља тезу Гибоновог описа пропасти Римске империје као последице тријумфа хришћанства и варвара, већ каже да је хришћанство учинило само један ход преко мртве лешине. Јер пре него што је хришћанство постало службена религија хеленске светске државе, хеленизам је био већ мртав.

Хеленизам је пао због сопственог неуспеха да одговори на своје сопствене потребе, а које су се још јавиле у V веку пре Христовог рођења.

Лако се осећа у целом овом излагању колико се хришћанство приказује међу свим осталим религијама као јединствено по свом карактеру, као једна посебна религија. Ма колико садржавала у себи елементе и многих других религија, како оних које су јој биле савремене тако и оних које су јој предходиле, ипак хришћанство носи у себи нешто посебно и што надмаша човекове моћи. Материјал је ту на основу којег лако закључујемо како је ова религија, религија хришћанства, заиста и религија Откривења. Због тога је онда она и могла међу другим религијама да задовољи човека у моменту када се осетио потпуно сломљен у мори своје досаде. Она га је задовољила у његовим очекивањима, а она је то учинила својим карактером универзалности.

Хелени су осећали да им се темељи њиховог друштва измићу испод ногу и тражили су уточиште у једном новом друштву које је било Христова црква. Сви покушаји да се онемогући развој овог новог друштва нису успели, и оно латиним процесом обраћања, без икакве употребе силе, преузима контролу над институцијама хеленског друштва. Значајно признање овој светској револуцији учинио је римски император Константин Велики.

Тако почиње један потпуно нов свет који ће развити једну метафизику на чијим основама ће се и омогућити развој данашњег модерног друштва које се пропресивно шири по целом свету, и свим оним областима које су биле поседнуте са оним религијама — ривалима религије хришћанства у првим данима Цркве. Тојнби пак скреће пажњу, са једном значајном примедбом, да ако је хеленски дух савладан он још тиња под нашом површином и има своје ерупције. Таква једна ерупција јесте и Ренесанс у Италији, ерупција која је избила пре шест стотина година и још тиња. Манифестације те ерупције још и данас су идолизације појединих локалних држава, што је још заостагак, како нам овај филозоф напомиње, хеленског хуманистичког духа „човекообожења”. Морам да угасимо ту ерупцију, вели нам аутор ове расправе о хеленизму, да не бисмо поделили судбину хеленског друштва.

За нас је од посебног значаја да обратимо пажњу на чињеницу да је византијска цивилизација била прво друштво које се развило по паду хеленског друштва, на којем су и положени темељи савременом свету. Ту је од нарочитог значаја запажање или закључак о разлици између старог хеленског друштва и новог које је дошло, то је разлика између хеленског и византијског, или хришћанског и паганског, а налази свој израз на пример у архитектури. То видимо на првом месту у разлици између византијског храма и хеленског.

Хеленски храм, правоугаони хол са забатним кровом и спољним колонијама, замењен је у VI веку византијским типом, холем облика квадрата крунисан куполом и стубовима у његовој унутрашњости. Овај нови стил је драматично супротан старом, каже Тојнби. Хеленски храм изражава екстраветрован став човековог ума, став без созерцања, док византијски стил цркве, јесте нешто ново — то је интровертован став човековог ума, који отвара врата новом стваралаштву, кроз којег он опочиње делатност са којом и савлађује „досаду” која је мучила човека старог света. Посебно, данас, сведоци смо резултата рада којег ослобођава или организује дух хришћанског космоса, али и опасности ако не разумемо доба у којем се појавило хришћанство, јер у том случају и не разумемо зашто је примљено и толико снажно усвојено, као и то какву поруку или какве нам духовне дарове нуди.

Ако овоме додамо и Тојнбијеву мисао или изврсно запажање како хеленска уметност није успела да саопшти човеку његово духовно искуство душе, а у чему је успела уметност Византије, онда такође лако можемо да закључујемо како је целокупно модерно стваралаштво у својој метафизичкој основи резултат баш све промене свести — од екстроветрираног ка интровертираном, од спољњег ка унутрашњем, менталном духовном расположењу. Можемо онда лако да разумемо, такође, како су и данас наши свештеници чувари и одгајивачи у душама људи ове метафизике која је основа или извор стваралаштва позитивним достигнућима наше цивилизације. На неки начин, овде би додали, ерупције хеленског света онда могу под извесним околностима а у одговарајућој мери и да улепшавају ову нашу цивилизацију; и то у случају ако је снажна хришћанска свест толико снажна да те ерупције учини осмишљеним или стави у службу

хришћанске свести, њеним идеалима. Ми смо сведоци да се то тако данас и дешава, и поред тога што можда тога нисмо ни свесни. Од времена када се први пут и појавила ова студија о хеленској цивилизацији, па до данас, а то је време од пола века, ми можемо да кажемо да смо сведоци тога процеса и да са оптимизмом гледамо у даљи развој човековог рада који је заиста средство за савлађивање досаде, али *рада* који у хришћанском космосу има другу сврху или моралну инспирацију, него у хеленском, пре свега због тога што је кроз хришћанско учење о једнакости свих људи упућен позив *свима* на рад. Међутим, морамо да поменемо и то да смо сведоци и опасности ерупције данас нових „прадова-држава“ са својим старим смртним прећом охолости и сепаратизма, уског или неоправданог национализма, што сигурно води абортусу плодове рада једног друштва. *Реч увек мора да буде на првом месту о јединству*. Јер у сукобу или рату између Спарте и Атине положен је основ пропасти велике и моћне Римске империје, како нас на то такође опомиње аутор овог дела.

Ово дело на које смо се осврнули заиста нас на то опомиње.

Оно нас опомиње на првом месту у чему је искуство Православне цркве кроз коју се, у ствари, и организује прво ново друштво по паду хеленског. Јер ерупције „хеленизма“, ренесанси његовог духа, увек актуализирају и дух Цркве која је и савладала, коначно, дух хеленизма. Наравно, ми имамо огромно искуство,

данас, стечено кроз векове. Ми знамо шта из хеленизма можемо да усвојимо, што је Црква знала од почетка. Остаје, једино, веома отвореним умом, веома непристрасно, веома искрено, кроз дубине осећања присуства у нама искуства, данашњег искуства, односа „групе“ и „појединца“, фине слободе и права на слободу, кроз савлађивање оног вечног несавршеног у нама, да коначно и веома јасно и разговетно видимо сав значај рада Цркве у том времену рађања новог света. Поступамо супротно уколико се обмањујемо указивањем на појединачне неуспехе, појединаца, или условљавајући те неуспехе, једнострано схватајући самодисциплину, аскетизам, или било какве друге противуречности на које nailазимо или лично доживљавамо — при чему се обмањујемо у погледу вредности — и — са којим је црква савладала последњи неуспех низа неуспелих цивилизација пре појаве хришћанства. Црква тријумфује са својим позивом на рад, који упућује свима, али и са позивом на прослављање **недеље**, симбол радности, осмишљености, живота и рада — један нов смисао историје.

Морамо, према томе, да будемо много обазривији и отворенији у процељивању улоге Православне цркве у модерном друштву. Откривање невиности њених духовних дарова ствар је свих, свих њених чланова. То захтева такође труд и рад свих, а на првом месту оних који се баве научним проблемима развоја друштва и токова историје.